

TALAS AMERİKAN KOLEJİ ÖZELİNDE MİSYONER OKULLARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

İbrahim Hakan Göver¹

Öz

Barınma ve gıda insanların biyolojik anlamda varlıklarını sürdürebilmeleri için ne anlam ifade ediyorsa eğitim de insanların sosyal anlamda var olabilmeleri ve toplumsal statü elde edebilmeleri için aynı anlamı ifade etmektedir. Eğitimin taşıdığı bu önemin farkında olan bazı dini örgütler ve yapılar, tarihsel süreç içerisinde dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin çeşitli ülkelere eğitim hizmeti götürmüşlerdir. Literatürde kapsamlı çalışmalara ve tartışmalara konu olan misyoner yapıların sahada karşılaştıkları zorluklar sonrası kendilerini yeniden tanımladıkları ve hizmet göturdükleri ülkeleri değiştirirken aslında kendilerinin de değiştiği görülmektedir. Bu tür faaliyet yürüten örgütlerden biri de “American Board of Commissioners for Foreign Missions” dır (Kısaca ABCFM ya da Amerikan Board). Bu kuruluş, 1820’li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürütmüş ve Anadolu’da çok sayıda okul açmıştır. Amerikan Board’un açtığı bu okullardan biri de 1871-1967 yılları arasında faaliyet gösteren Kayseri Talas Amerikan Kolejidir. Bu okul hakkında özellikle tarih, eğitim ve mimarlık alanlarında çeşitli çalışmalar yapılmış ancak misyonerlik faaliyetlerini ve okulu sosyolojik açıdan ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada misyonerlik faaliyetleri ve Talas Amerikan Kolejinin bölge halkı üzerindeki etkilerinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi amaç edinilmiştir. Çalışma kapsamında konu ile ilgili literatürün yanı sıra Amerikan Board’un arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Misyonerlik, eğitim, sosyoloji, Talas Amerikan Koleji, Kayseri.

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Kayseri Abdullah Gül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakan.gover@agu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1258-0124

A SOCIOLOGICAL OUTLOOK TO MISSIONARY SCHOOLS: TALAS AMERICAN COLLEGE CASE

Abstract

Accommodation and food are utmost importance of human beings to survive biologically. This is also valid for education, that means it is utmost importance of people to exist socially and to obtain a social status. Without any language, religion and ethnic discrimination, some religious organizations and institutions who are aware of this utmost importance provided education to various countries during the history. It is seen that the missionary bodies, following the challenges they encountered in the field, redefined themselves and changed both the countries they served and themselves. Such a missionary organization that operates under the education roof is American Board of Commissioners for Foreign Missions (shortly ABCFM or American Board). This organization carried out missionary activities in the territories of the Ottoman State since 1820's and opened numerous schools in the Anatolia. One of the schools opened by the American Board is Kayseri Talas American College that gave education between the years of 1871 and 1967. Although various studies were conducted about Talas American College especially in the fields of history, education and architecture, there is no study exploring missionary activities and the school from a sociological perspective. Therefore, it was aimed to evaluate the missionary activities and the effects of Talas American College on local people sociologically in this study. Within the context of the study, American Board archive documents were used other than the papers in the corresponding literature.

Keywords: Missionary activities, education, sociology, Talas American Boarding School, Kayseri.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, 16. yy. dan itibaren Batılı devletler tarafından yürütülen misyonerlik faaliyetlerine konu olmuştur. TDK'nin güncel Türkçe sözlüğüne göre Misyoner sözcüğü, “*Bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse*” ya da “*Kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adayan kimse*” anlamına gelmektedir (“Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, 2023). Osmanlı'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin temel amacı, sözcüğün burada belirtilen anlamıyla ilişkili olarak, Hristiyanlığı Osmanlı topraklarında yaymaktır.²

Misyonerlerin bu amaç için kullandıkları temel araçlar ise kilise, manastır veya şapel gibi ibadethanelerin yanı sıra okul ve dispanserler gibi çeşitli eğitim ve sağlık kuruluşları açmak olmuştur. Bununla birlikte, ibadethaneler açmak maksadın ve niyetin ne olduğunu açıkça gösterirken okul ve hastane açmak gerçek maksadın ve niyetin maskelenerek daha rahat bir şekilde misyonerlik faaliyetinin yürütülmesine imkân vermiştir. Nitekim, Tekin ve Baktır (2016, s. 8-9) Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında yürüttükleri sağlık, eğitim ve hayır işlerini Kayseri Talas özelinde araştırırken aşağıdaki soruları sorarlar:

... niçin Amerikalı bir doktor 1950'lerde kalkıp Amerika'dan Türkiye'ye hatta Türkiye'nin de o zaman küçük bir Anadolu şehri olan Kayseri'nin Talas köyüne gelir? Doktorun bundaki asıl amacı nedir? Temel amacı kendisinin de günlüklerinde ifade ettiği ya da yapılan mülakatlarda belirttiği gibi sadece ve sadece insanlara iyilik yapmak mı? Yoksa bunun yanında bazı örtük amaç ve faaliyetleri de içinde barındırıyor muydu? Görünen amacın gerisinde gizli bir amaç taşıyor muydu? Kasım 1959 tarihli günlüğünde “bazen şehirden hastalarımız geliyor...merhametimizin ünü her yere ulaşmış” derken acaba sadece kuru bir üne kavuşmak için mi böyle canla başla gece gündüz çalışıyorlardı? Merhamet timsali görünen ama asıl amaçları çok da açık ve net olmayan sağlık faaliyetleri arka planda gizlenen bazı amaçları da içinde barındırıyor muydu? Toplumun birincil ihtiyaçları arasında olan sağlık ve eğitim faaliyetleri zamanın az gelişmiş Türkiye'sinde sosyal doku hakkında inceden ve detaylı bilgi toplamanın merhamete bürünmüş masum görünümümlü bir hali miydi? Bir taraftan çok idealist görünen ama gerçekte stratejik ve hassas konularla ilgili bilgileri toplayarak arşivlerine eklemeye devam mı ediyorlardı? Bu gibi sorular araştırma süresince zihnimizi kurcalıyordu.

Amerikan Board'un Osmanlı topraklarında 1903 yılına kadar açtığı 1.000'den fazla okula bakarak ibadethane ve hastanelerden ziyade en çok eğitim yoluyla misyonerlik faaliyetleri yürüttükleri söylenebilir. Osmanlı'da misyonerlik faaliyetlerinin kısa sürede bu kadar artmasını ve yaygınlaşmasını ise aşağıda belirtilen nedenlere bağlamak mümkündür:

- Osmanlı toplumunun dil, din ve etnik açılarından çok unsurlu bir toplum olması nedeniyle misyonerlik faaliyetlerine son derece elverişli bir ortam sağlaması (Keha, 2014, s.77; Sezer, 1999, s.172),
- 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile tüm Osmanlı tebaasına din konusunda özgürlükler verilmesi (Deringil, 2014, s.130),
- Batılı devletlerin askeri güçle yıkamadığı Osmanlı İmparatorluğu'nu misyonerlik faaliyetleriyle kültürel ve dini açıdan yıpratarak parçalamaya ve yıkmaya çalışması (Sezer, 1999, s.172),
- Osmanlı Devleti'nin zayıflaması nedeniyle dış güçlerin yürüttükleri misyonerlik faaliyetleriyle etkin bir biçimde mücadele edememesi (Alan, 2007, s.464),

² Hristiyanlık'taki misyonerliğin İslamiyet'teki karşılığı için tebliğ/davet terimleri kullanılabilir. Ancak, misyonerlik ile tebliğ arasında önemli bir fark vardır: tebliğde sadece İslamiyet'i tanıtmaya amaç varken; misyonerlikte amaç tanıtmadan da öte kişileri (ne yapıp edip) Hristiyanlaştırmaktır (Gündüz, 2020, s.193).

- Misyonerlik faaliyetlerinin Batılı Devletler yerine doğrudan teşkilatlar ve kişiler eliyle yürütülmesi ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri engelleyici açık bir tavır sergileyememesi (Alan, 2007, s.464).

Yukarıda belirtilen nedenlerden ikincisini Joseph Nye'in yumuşak güç (soft power) kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Nye'in tezine göre (1991, s.70) soğuk savaş sonrası sert güç (askeri güç) artık yerini yumuşak güce (kültür ve ideolojiye) bırakmıştır. Bu teze göre ülkelerin kontrolü silahla değil kültürel ve ideolojik yollarla sağlanmaktadır ki bunlardan biri de eğitimidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde giderek artan sayıda kilise, okul, dispanser ve yardım kuruluşları açılması Nye'in soğuk savaş sonrası için savunduğu bu tezin aslında çok daha önce de kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Sezer, Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetlerini daha geniş bir çerçeveden değerlendirerek *Şark meselesi* kavramı ile ilişkilendirir. Buna göre Batılı Devletler ve Hristiyan dünyası Türklerin ve İslamiyet'in Anadolu'ya ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya geçişine askeri güçle engel olamamış ve bu nedenle misyonerlik faaliyetleri ile Osmanlı'yı zayıflatmaya ve yok etmeye çalışmışlardır. 16.yy. dan itibaren Fransız Katolikleri ile (Cizvit tarikatıyla) başlayan bu faaliyet, daha sonra Katolikliğin diğer kollarıyla (Dominiken, Kapuçin ve Frereleler) devam etmiştir. Bu akıma ilerleyen dönemlerde Protestan misyonerler de dahil olmuşlardır (Sezer, 1999, s.172-173). Vassileva ise konuya farklı bir bakış açısı getirir ve Katoliklerin misyonerlik faaliyetlerinin nedeni olarak 15. ve 16 yy. Protestan reformasyon hareketini gösterir. Roma Kilisesini zayıflatarak Batılı Hristiyanları Katolikler ve Protestanlar olarak ikiye bölen reformasyon hareketi sonrası Katolikler eski güçlerine ve otoritelerine kavuşmak için Osmanlı toprakları dahil tüm bölgelerde misyonerlik ve propaganda faaliyetlerine başlamışlardır (Vassileva, 2016, s.289-290).

Misyonerlik faaliyetlerinde eğitim, özel bir önem arz etmekte ve amaçlanan hedef için uygun bir araç işlevi görmektedir. Eğitim ile bireyleri istenilen yönde şekillendirmek mümkündür. Çünkü eğitim "...bilgilendirerek veya inandırılarak (en son içten gelen faktörlerle) meydana getirilen veya oluşan bir yönelme veya yönlendirilme olayıdır" (Çelikkaya, 1991, s.74). İşte eğitimin bu özelliğinin farkında olan Osmanlı'daki azınlıklar ve misyonerler Anadolu'da çok sayıda okul açmışlardır. Bu kapsamda açılan ilk azınlık okulu, 1583 yılında İstanbul'da Fransız Katolikler tarafından kurulan (bugünkü) Saint Benoit Lisesidir. Bu tarihten sonra gerek Fransızlar gerekse Amerikalılar tarafından çok sayıda okul açılmış ve 1886 yılına gelindiğinde Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde açtığı toplam okul sayısı 400'ü, Fransız misyonerlerin açtığı okul sayısı ise 100'ü bulmuştur (Oğuz, 2010, s.48). Bu bilgiye bakarak Amerikalı (Protestan) misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde açtığı okulların sayısının Fransız (Katolik) azınlıkların ve misyonerlerin açtığı okulların sayısından çok daha fazla olduğu söylenebilir. Protestan bir misyoner kuruluş olan Amerikan Board'un misyonerlik faaliyetleri kapsamında Osmanlı Devleti'nde açtığı okullardan biri de 1871-1967 yılları arasında hizmet veren Kayseri Talas Amerikan Kolejidir. Literatürde Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerini ve azınlık okullarını konu alan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bununla birlikte, misyonerlik/eğitim faaliyetlerini Talas Amerikan Koleji özelinde ele alan çalışma sayısı ise oldukça sınırlı sayıdadır (Tablo 1).

Tablo 1: Talas Amerikan Koleji ile İlgili Çalışmalar

Çalışmanın							
	Başlığı	Yazarı	Yılı	Konusu	Alanı	Türü	
1	Kayseri’de Amerikan misyoner faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji	Hasan Özsoy	1995 ve 1996	Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Talas Amerikan Koleji yönetimi, finansmanı ve eğitim faaliyetleri	Tarih	Doktora Tezi ve Kitap	
2	Talas Amerikan Koleji (1889-1967)	Yusuf Özmerdivenli	1996	Talas Amerikan Kolejinin Kayseri ilindeki eğitime ve kültüre verdiği hizmetler	Eğitim	Makale	
3	Amerikan Protestan Misyonerlerinin Talas’ta Eğitim Faaliyetleri	Ayhan Öztürk	2008	Talas Amerikan Kolejinin eğitim faaliyetleri	Eğitim	Makale	
4	Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri	Cenk Demir	2012	ABCFM belgeleri bağlamında Talas Amerikan kız ve erkek kolejlerinin kuruluşlarından I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar olan dönem içerisinde eğitim faaliyetleri	Tarih	Makale	
5	Activities of American Missionaries in Kayseri	Ayhan Öztürk, S. Tunay Kamer	2013	Amerikan misyonerlerinin Kayseri’deki misyonerlik faaliyetleri	Eğitim	Makale	
6	Bir varmış bir yokmuş: Talas Amerikan Koleji	Uygur Kocabaşoğlu	2013	Bir mezunun anlarından okulun 1956-1961 yıllarına ait beş yıllık bir kesit	Tarih	Makale	
7	Talas Amerikan Koleji Klinik Tarihinden Bir Kesit	Hasan Hüseyin Tekin ve Hasan Bakır	2016	Talas Amerikan Hastanesi ve Kolejinin bir dönemini inceleyerek bu mekanların geçmişi aydınlatma	İnter-disipliner	Kitap	
8	Talas Amerikan Koleji “Kız Okulu Binası” Koruma Çalışmaları	Hale Kozlu, Gonca Büyükmihçi, Sevde Karahan, Ayşegül Akşehirlioğlu	2018	Koruma projelerinin hazırlanma sürecinde izlenecek yöntemlerle ilgili geliştirilecek modellere örnek olarak Talas Amerikan Koleji Binaları	Mimarlık	Makale	
9	Kuruluş, Gelişim ve Değişim Süreçleriyle Talas Amerikan Koleji	Emin Elmacı, Burcu İyigör	2018	Kuruluşundan kapanışına dek Talas Amerikan Kolejinin eğitim faaliyetleri	Tarih	Makale	
10	Ecological Approaches in Historical Public Buildings; Talas Old American College	Fazıl Akdağ, Zübeyde Özlem Parlak Biçer, Esra Ateşoğlu	2018	Talas Amerikan Kolejinin ekolojik mimari kriterler açısından değerlendirilmesi	Mimarlık	Makale	
11	Osmanlı Dönemi’nden Günümüze Talas Amerikan Koleji Eğitim ve	Hale Kozlu	2019	Talas Amerikan Koleji Eğitim ve Konaklama Binalarının yapım süreleri ve farklı dönemler içerisindeki işlevsel dönüşümleri	Mimarlık	Makale	

	Konaklama Binalarının Dönüşüm Süreci					
12	Tarihi yapılarda ekolojik yaklaşımlar; Talas Amerikan Koleji Kampüsü	Özlem Parlak Biçer ve Özlem Akdağ	2020	Kayseri Talas'ta bulunan Amerikan Koleji yapıları, günümüz ekolojik mimarlık kriterleri kapsamında değerlendirilmesi	Mimarlık	Makale
13	Talas Amerikan okullarının yapısal analizi, değerlendirilmesi ve koruma geliştirme önerisi	Dilara Sumay	2021	Talas Amerikan Okulları Yerleşkelerinde yer alan yapılar çözümlenerek yapısal analizleri, bütüncül koruma yaklaşımları ve geliştirme önerileri	Mimarlık	Yüksek Lisans Tezi
14	Osmanlı'nın son döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde eğitim politikaları bağlamında Talas Amerikan Koleji	Özgür Sandalya	2022	II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları bağlamında Amerikalı misyonerlerce açılan Talas Amerikan Kolejinin sistemi, yapısı ve gelişimi	Tarih	Yüksek Lisans Tezi

Tablo 1'de de görüldüğü üzere Talas Amerikan Koleji üzerine eğitim, mimari ve tarihsel bağlamlarda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma ise mevcut çalışmalara zenginlik ve derinlik katmak amacıyla sosyolojik bir bağlamda yapılmıştır. Buna bağlı olarak çalışmanın amacı hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerinde faaliyet gösteren Kayseri Talas Amerikan Kolejinin bölge halkı üzerindeki etkisini misyonerlik faaliyetleri kapsamında sosyolojik açıdan değerlendirmektir. Bu kapsamda Amerikan Board'a, misyonerlik faaliyetlerine ve Talas Amerikan Koleji'ne ait Türkçe ve İngilizce belgeler internet ortamında taranarak toplanmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde Amerikan Board'dan ve Osmanlı topraklarında yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Talas Amerikan Kolejinin lokasyonuna, tarihçesine ve verdiği eğitime kısaca değinildikten sonra misyonerlik faaliyetleri ve okulun bölge halkı üzerindeki etkisi sosyolojik bir bağlamda ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümü olan değerlendirme ve sonuç bölümünde ise çalışmadaki bulgular değerlendirilerek Talas Amerikan Koleji özelinde misyoner okulları ile ilgili genel bir sonuca varılmıştır.

1. AMERİKAN BOARD VE TÜRKİYE'DEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

American Board of Commissioners for Foreign Missions³ (ABCFM ya da kısaca Amerikan Board), 1810 yılında ABD'nin Massachusetts eyaleti Boston kentinde kurulmuştur. ABD'nin ilk misyoner teşkilatı olan ABCFM zamanla Amerika'daki en önemli ve etkin misyoner kuruluşlar arasına girmiştir. 1812 yılında ilk misyonerlerini Hindistan ve Seylan'a, sonraki yıllarda ise dünyanın diğer coğrafi bölgelerine göndermiştir (Strong, 1910, s.3-4, s.17-18).

³ Dış misyonlar için Amerikan Komisyonerler Kurulu

Resim 1: Amerikan Board'un Logosu

Kaynak: ABCFM Charter and By-Laws, 1922.

Resim 2: Amerikan Board'un İlk Başkanlarından John Treadwell⁴

Kaynak: ctstatelibrary.org, 2023.

ABCFM'nin Misyolları ve Misyonerleri başlıklı el kitapçığında teşkilatın amacı "Evanjelist⁵ olmayan uluslar ve topluluklar arasında vaizler, öğretmenler, İncil okuyucuları, bağışçılar/destekçiler ve basın aracılığıyla İncil'in propagandasını yapmak" olarak belirtilmiştir (ABCFM Missions and Missionaries, 1901, s.1); misyoner ise "Kadın ya da erkek, (misyollarda) düzenli olarak görev alan herkes" olarak tanımlanmıştır (ABCFM Missions and Missionaries, 1901, s.4).

Board'un yukarıda belirtilen el kitapçığından edinilen bilgilere göre teşkilat, yapı itibariyle profesyonel bir biçimde örgütlenmiştir. Buna göre kuruluş bünyesinde icra komitesi, sorumlu sekreter, mali işler sorumlusu (sayman), istasyon sorumluları⁶ ve denetçiler gibi bazı kişiler ve organlar bulunmaktadır. Bu kişiler ve organların yetki ve sorumlulukları ile uymaları gereken kurallar el kitapçığında açıkça belirtilmiştir. Kitapçığa göre erkek misyonerlerin görev süresi en az 8 en çok 10 yıl; kadın misyonerlerin ise en az 7 en çok 10 yıl olarak belirlenmiştir.

Bunun yanında, misyonerlere düzenli olarak ödeme yapılıyor ve misyonerlerin memleketlerine izinli olarak dönmeleri durumunda gidiş-geliş yol masrafları Board tarafından karşılanıyordu. Misyonerlerin görev yaptığı ülkelerin dilini öğrenmeleri ve kullanmaları teşvik ediliyor; sağlık sorunları ise Board'un medikal misyonerleri (doktorları) tarafından ücretsiz çözüme kavuşturuluyordu. Misyonerlerin ihtiyaç duyacağı her türlü ekipman, malzeme, tamirat-tadilat masrafları ve diğer giderler merkez tarafından gönderiliyordu. Misyonerler ne kendileri ne de misyonu için (acil durumlar dışında) yerel halktan borç alabiliyor ya da isteyebiliyordu. Board'un belirlediği kuralları ihlal eden veya kendisinden istenen görevleri yerine getirmeyen misyonerler görevden çıkarılıyordu. Bunların dışında misyonlar ve misyonerler için yapılan tüm harcamalar belgelenmekte, kaydedilmekte ve merkeze 6 aylık dönemler halinde raporlanmaktaydı (ABCFM Missions and Missionaries, 1901, s.1-27).

⁴ Treadwell, ABCFM'deki Başkanlık görevinin yanı sıra ABD'de Connecticut Eyalet Valisi olarak da görev yapmıştır (ctstatelibrary.org, 2023).

⁵ Evanjelizm, Hristiyanlığın 3 büyük mezhebinden biri olan Protestanlığa bağlı kiliseler topluluğu olarak tanımlanabilir. Kutsal kitabı aracısız tek güvenilir kaynak olarak görmeleri ve kurtuluşun sadece kutsal kitapla olacağına dair inançlarıyla diğer 2 büyük mezhepten (Katolikler ve Ortodokslar) ayrılırlar. Evanjelizm, İsa'nın öğretilerini ya da İncil'in mesajlarını dünyaya yaymayı amaçlar ve bu nedenle içinde doğal olarak bir misyonerlik faaliyeti barındırır (Bedir, 2013, s.73-76). Hz. İsa'nın havarileri Hristiyanlığın ilk misyonerleridir ve Hristiyanlığın bu kadar büyük bir din haline gelmesinde misyonerlik faaliyetlerinin rolü ve önemi büyüktür (Sezer, 1999, s.170).

⁶ Amerikan Board, misyonerlik faaliyetlerini istasyon olarak adlandırdığı idari birimler aracılığıyla yürütmekteydi.

ABCFM'nin örgütsel yapısı analiz edildiğinde *misyon*, *istasyon* ve *dış istasyon (out-station)* gibi bazı terimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. ABCFM'nin faaliyetlerini anlamak açısından bu terimlerin bilinmesi kritik bir önem arz etmektedir. Buna göre ABCFM'nin faaliyet gösterdiği coğrafi bölgeler misyonlara, her bir misyon da istasyon ve dış istasyon adı verilen iki ayrı alt birime ayrılmaktadır. Her bir misyon birbirinden bağımsızdır ve işleyiş açısından Boston/ABD'deki merkeze bağlıdır. Bir ülke içinde birden fazla misyon olabileceği gibi bir misyon birden fazla ülkeyi de kapsayabilir. Misyonların alt birimleri olan istasyonlar ise genellikle kentlerde kurulu karar-alma; dış istasyonlar ise ilçe ve köylerde kurulu karar-uygulama merkezleridir (Demir, 2014, s.15).

Yukarıda belirtilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla ABCFM, üstlendiği dini misyonu (Evanjelizmin yaygınlaştırılması) başarıyla yerine getirmek için kendi içinde profesyonel olarak örgütlenmiş, faaliyetleri için kesin ve katı kurallar belirlemiş ve misyonlara ayırdığı bölgelerdeki faaliyetleri istasyonlardan aldığı bilgi, belge ve raporlarla yakından takip etmiştir. Nitekim, misyonerlik faaliyetleri kapsamında istasyonlar örgütün merkezine 500.000'den fazla belge ve 15.000'e yakın fotoğraf göndermiştir. ABCFM arşivindeki bu belge ve fotoğraflar, misyonerlerin görev yaptıkları ülke ve bölgeler hakkında o döneme ait çok kıymetli (coğrafi, demografik, ekonomik ve sosyolojik) bilgiler vermektedir (Yıldız, 2016, s.521). Bu belgelerden derlenen ABCFM'nin *1898 Yılığında* Amerikan Board'un kurulduğu yıl olan 1810 yılından 1898 yılına kadar geçen toplam 87 yıllık sürede gerçekleştirilen faaliyetler özetlenmiştir. Belirtilen yıllığa göre ABCFM dünyanın değişik coğrafyalarında toplam 20 misyon belirlemiş, bu misyonlar için toplam 102 istasyon açmış ve bu istasyonlarda toplam 2.257 misyoneri görevlendirmiştir. Yine belirlenen bu misyonlar dahilinde toplam 470 kilise açılmış ve bu kiliseler toplam 44.650 kişi üye yapılmıştır. Bunların dışında toplam 43.221 öğrencinin öğrenim gördüğü 1.049 parasız okulu yine ABCFM'nin 87 yıllık sürede gerçekleştirdiği faaliyetler arasında göstermek mümkündür (American Board Almanac of Missions, 1898, s.17).

Osmanlı Devleti toprakları, ABCFM'nin misyonlarında ve faaliyet sahasında önemli bir yer tutmuştur. Nitekim, 1810 yılında kurulan Amerikan Board kuruluşunun üzerinden sadece 10 yıl gibi kısa bir süre geçtikten sonra⁷ Pliny Fisk ile Levi Parsons'u Osmanlı idaresi altındaki Filistin, Suriye, Mısır ve Ermenistan topraklarına ilk misyonerler olarak göndermiştir (Badeau, 1954, s.1). ABCFM'ye ait 1904 tarihli bir başka belgede ise Fisk ile Parsons'un Osmanlı topraklarına gönderilen ilk misyonerler olduğu teyit edilmekle birlikte, bu iki misyonerin kalış süresinin kısa olması nedeniyle ABCFM'nin Osmanlı misyonunun gerçek başlangıcı olarak Goodell'in 1831'de İstanbul'a gelişi gösterilir (Missions of the ABCFM in Turkey, 1904, s.1). ABCFM'nin kuruluş mottosu *Dünyayı Hristiyanlaştırmak/Protestanlaştırmak* olarak dini bir içerik taşısa da ABCFM bu mottoyu gerçekleştirmek için çoğu kez din dışı araçlar kullanmış ve bu kapsamda kiliseler dışında Anadolu'da 1898 yılına kadar çok sayıda okul, yetimhane, okuma-yazma kursu, hastane açmış ve tarımsal projeler hayata geçirmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Amerikan Board'un 1898 Yılı Türkiye Rakamları

Faaliyetler	Toplam Sayı	Misyoner ve Öğrenciler	Toplam Sayı
Misyon	4	(Amerikalı) Misyoner	164
İstasyon	19	Erkek Misyoner	112
Dış-İstasyon	312	Kadın Misyoner	52
Kilise	136	Yerli Halktan Çalışan	886
Kilise Üyesi	12.698	Okullarda okuyan Öğrenci	23.000

Kaynak: American Board Almanac of Missions, 1898, s.21-34.

⁷ Bu tarih (1820 yılı) dikkate alındığında Osmanlılar döneminde Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri yapan ilk Protestan kuruluşun Amerikan Board olduğu belirtilebilir (Sezer, 1999, s.173).

ABCFM tarafından açılan bu okullar içinde belki de en çok bilineni ve tanınanı İstanbul'daki Amerikan Robert Kolejidir⁸. Misyoner Cyrus Hamlin tarafından 1863 yılında kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde Boğaziçi Üniversitesine dönüştürülen bu okulun kökeni Bebek'teki İlahiyat Okuluna (1840) dayanmaktadır (Kocabaşoğlu, 2013a, s. 83-86). İlerleyen yıllarda ABCFM'nin Anadolu'da açtığı okulların sayısı hızla artmış ve 1903 yılında 1045'e ulaşmıştır (Missions of the ABCFM in Turkey, 1904, s. 7). ABCFM tarafından açılan bu okullardan biri de Kayseri'de bulunan Talas Amerikan Kolejidir.

2. BOARD'UN KAYSERİ İSTASYONU VE TALAS AMERİKAN KOLEJİ

Amerikan Board'un Kayseri İstasyonu, 1854 yılında teşkilatın misyonerleri W. A. Farmsworth ile J. N. Ball tarafından kurulmuştur. Ancak Kayseri'de başlatılan ve yürütülen misyonerlik faaliyetleri, yazları havanın oldukça sıcak olması nedeniyle 1859 yılından itibaren kent merkezine yakınlığıyla bilinen ve havanın nispeten daha serin olduğu Talas kasabasına taşınmaya başlamıştır. Misyonerlik faaliyetlerine Kayseri'den ziyade Talas'ta ağırlık verilmeye başlanınca 1866'da dış istasyon konumunda olan Talas ilerleyen dönemlerde merkez istasyon konumuna dönüşmüş ve 1972 yılına kadar da faaliyetine devam etmiştir (Kozlu, 2019, s. 1629-1631). Amerikan Board Talas istasyonunda ağırlıklı olarak din, eğitim ve sağlık alanlarında faaliyet göstermiş ve bu kapsamda Talas'ta hastane, okul ve ibadethaneler açmıştır. Amerikalı misyonerlerin Talas'ta açtığı okullardan biri de Amerikan Kolejidir. Bu okul, kuruluşundan kapanışına kadar çeşitli aşama ve değişikliklerden geçerek hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerinde bölge halkına eğitim hizmeti vermiştir.

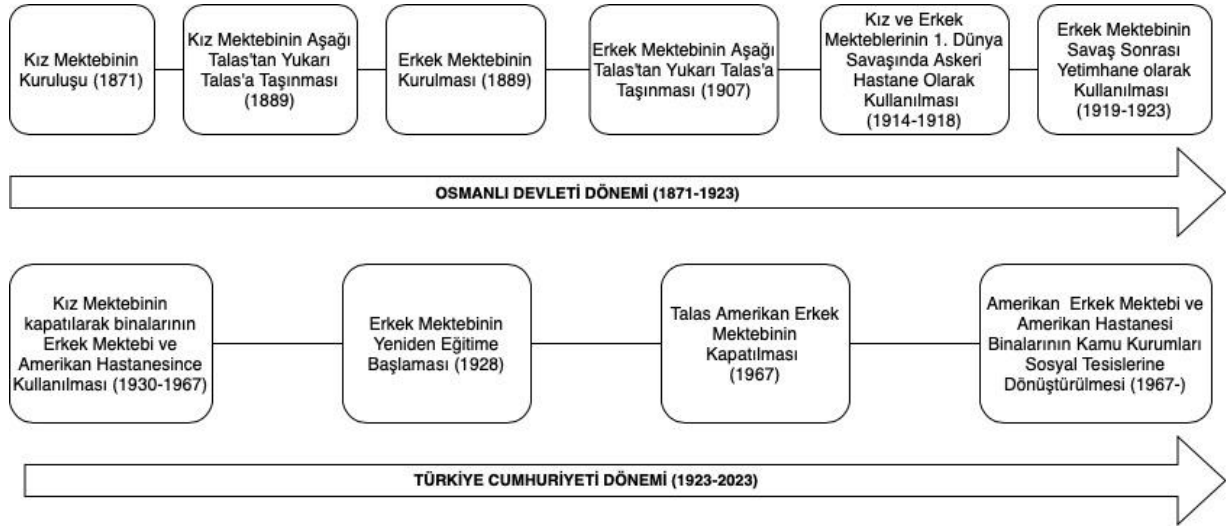
Resim 3. Okulun ilk yılları (soldan sağa) Amerikan Hastanesi, Lojmanlar ve Kız Okulu.

Kaynak: Dennis ve J. S., 1897, s. 320.

Talas Amerikan Kolejinin tarihçesi 1871'de kurulan ve ilkokul düzeyinde eğitim veren Talas Kız Mektebi ile başlar. Daha sonra kız mektebine kuruluş yılı tam olarak bilinmemekle birlikte bir de erkek mektebi eklenir. Önceleri bir ya da birkaç binadan oluşan ve ilkokul düzeyinde eğitim veren Aşağı

⁸ Okulun kurulmasına finansal destek sağlayan Amerikalı hayırsever Christopher Robert'a izafeten okula Robert Koleji ismi verilmiştir (Coşgun ve Kandal, 2017, s. 95).

Talas'taki⁹ kız okulu zamanla Yukarı Talas'a taşınarak okul alanına yurt binaları, personel lojmanı, atölye, spor tesisleri, oyun alanları, anaokulu ve hastane gibi diğer binalar da eklenmiş ve verilen eğitim ilkokuldan ortaokul düzeyine çıkarılmıştır (Demir, 2012, s. 1408). Bu bilgiler ışığında okulun tarihsel süreç içerisinde fiziki olarak büyüdüğü, faaliyetini çeşitlendirdiği ve kapsamını genişlettiği söylenebilir. 1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte okulun faaliyetleri kesintiye uğramış, Amerikan Board'a ait tüm binalara Osmanlı Devleti tarafından el konulmuş ve bu binalar askerlerin tedavi gördüğü hastane binalarına çevrilmiştir. Savaş bittikten sonra kız okulunun eğitim faaliyetine son verilmiş, erkek okulu ise 1928-1967 yılları arasında yeniden hizmet vermiştir (Demir, 2012, s. 1419). 1967'de kapatılıp öğrencileri Tarsus Amerikan Kolejine nakledildikten sonra bir süre boş kalan okul binaları, önceleri Kayseri Valiliği İl Özel İdaresi daha sonra da Kayseri Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü tarafından kullanılmıştır. Halen bu binalar Kayseri Belediyesi VIP Gençlik Merkezi ve Erciyes Üniversitesi Sosyal Tesisleri olarak hizmet vermektedir (Ensari, 2017).

Şekil 1. Tarihi süreç içerisinde Talas Amerikan Koleji

Kaynak: Demir, 2012, s. 1408-1419'daki bilgilerden derlenmiştir.

3. MİSYONERLİK ÜZERİNE ÇALIŞMALAR VE KONUNUN TOPLUMSAL BOYUTU

Kapsamı, derinliği ve yol açtığı toplumsal sonuçlardan dolayı misyoner kuruluşları ve misyonerlik faaliyetleri çok sayıda Türk ve yabancı araştırmacının çalışmasına konu olmuştur. İlgili literatür doktora çalışmaları bağlamında değerlendirildiğinde; Emine Evered'in 2005 yılında Arizona Üniversitesi Tarih Bölümüne sunmuş olduğu *Geç Dönem Osmanlı Eğitim Politikaları: Çözülmenin Ortasında Etno-Dini Plüralizm* başlıklı tezi, Mehmet Ali Doğan'ın 2013 yılında ABD Utah Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Bölümü için hazırlamış olduğu *ABCFM ve Sözde Hristiyanlar: Elias Ring (1810-1901) ve Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri* başlıklı çalışması ile Tuğba Çalışkan'ın 2021 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih bölümü için hazırlamış olduğu *Cumhuriyet Döneminde Yabancı ve Azınlık Okulları (1923-1980)* adlı doktora tezi dikkat çekmektedir. Doktora tezleri dışında bu konuda çalışmalarıyla ön plana çıkan araştırmacılar ise Selim Deringil, İdris Yücel, Samira Haj, Eugene Rogan, Benjamin Fortna, Barbara-Reeves Elligton, Ussama Makdisi, Heather Sharkey, Marwa Elshakry, Caroline Kahlenberg, Beth Baron, Webb Keane ve Kutluğhan Soyubol gibi

⁹ Talas'ın Ali Dağı'nın eteklerinde yer alan topografik olarak engebeli kesimine "Yukarı Talas"; nispeten daha düzlük olan aşağı kesimine ise "Aşağı Talas" adı verilmektedir.

tarihçi, antropolog ve toplumbilimcilerdir.¹⁰ Genellikle Orta Doğu tarihi, Osmanlı çalışmaları, kadın hareketleri ve milliyetçilik konuları üzerine odaklanan bu araştırmacılara diğerlerini de eklemek elbette mümkündür ancak burada belirtilen yazarların diğerlerine göre farkı, literatürde hâkim olan kısır görüşten yani misyonerlerin yerli halkı Hristiyanlaştırdığı söyleminden daha farklı söylemler öne sürmeleridir. Örneğin Kutluğhan Soyubol, ABCFM'nin misyonerlik faaliyetlerini İstanbul Amerikan Kız Koleji, kadın tarihi ve sekülerizm kesişimi üzerinden değerlendirdiği çalışmasında misyoner ABD'li kadınların bu okulda Osmanlı-Türk kadınlarını eğitirken aynı zamanda kendilerinin de eğitildiklerini ve bu nedenle geleneksel öğrenci-öğretmen rolünün kadınlık ortak paydası üzerinden yeniden örüldüğünü belirtir (Soyubol, 2022, s. 255). Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* adlı kitabında tarihi bir okuma yaparak II. Abdülhamid döneminde Osmanlı'nın Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri konusunda duydukları derin endişeden ve misyonerleri devletin bekası için tehdit olarak görmelerinden, Batılı misyonerlerin kendi aralarında giriştikleri mücadelelerden, misyoner faaliyetlerinin Osmanlı'nın Batılılaşmasında oynadığı rolden ve misyonerler sayesinde Osmanlı'da eğitilmiş bir orta sınıfın oluştuğundan bahseder (2014, s.147-149). Marwa Elshakry ise *Bilim Ne Zaman Batılı Oldu* başlıklı makalesinde Batılı misyonerlerin Batı dışındaki coğrafyalarda verdikleri eğitim faaliyetleri ve çabalar sonucu Batı biliminin doğuya modern bilim olarak lanse edildiğini, 17-19.yy. arasında bilimin tüm dünyaya yayılmasında misyonerlerin oynadığı rolü, misyonerler sayesinde ülkelerin kendi dilinde de bilim yapmaya başladıklarını, İslam dünyasında ilim, marifet ve hikmet kelimelerinin yerini misyonerlerin eğitim faaliyetleri sonrası bilim, bilgi ve akıl kelimelerinin aldığını belirtir (2010, s. 102-10). Elshakry, bu makalesinde Batı biliminin tüm dünyaya modern bilim olarak lanse edilmesinin ve bilimin diğer coğrafyalara yayılmasında ve ülkelerin ana dilleriyle bilim yapılmasında misyonerliğin sağladığı katkının önemini vurgular. Batılıların Müslüman coğrafyalardaki misyonerlik faaliyetleri eğitilmiş bir orta sınıf yaratma, halka modern eğitim verme gibi olumlu aksiyonların yanı sıra anti-misyoner hareketlerin ve örgütlenmelerin oluşmasına da neden olmuştur. Bunun en tipik örneği Sharkey'in de belirttiği üzere 19. yy. da Mısır ve Sudan'da başlayan misyonerlik faaliyetlerine karşı gelişen tepki sonucu 1928'de Hasan Al-Banna tarafından İslamcı Müslüman Kardeşler (El-İhvan) örgütünün kurulmasıdır. Bu örgütün kurulmasından sonra özellikle Sudan'da iç savaşa kadar varan toplumsal karışıklıklar ortaya çıkmıştır (2006, s. 71-72). Mısır'daki misyonerlik hareketlerini feminizm bağlamında ele alan bir başka çalışmasında ise Sharkey, Amerikan misyonerlerinin Mısır'daki varlığını tek yönlü bir yoldan ziyade engebelerle dolu iki yönlü bir yola benzetir ve misyonerlik faaliyetleri sayesinde gerek ABD'li gerekse Mısır'lı kadınların karşılıklı ve iki taraflı bir kazanım sağladığını belirtir. Bunun en açık delili, ABD'li ve Mısır'lı kadınların verdikleri mücadeleler sonrası dönemin ataerkil toplum yapısını ve anlayışını kırarak toplum ve aile içinde söz sahibi olmalarıdır (2021, s. 86). Makdisi'nin *Cennetin Topçuları: Amerikan Misyonerleri ve Orta Doğunun Başarısız Dönüşümü* adlı kitabı ise (2008) Huntington'un 1990'lı yıllarda yayınlamış olduğu *Medeniyetler Çatışması* adlı kitabında savunduğu teze adeta bir antitez niteliğindedir. Bilindiği üzere Huntington kitabında soğuk savaş sonrası batı-doğu çatışmasını kültürel ve dini faktörlerle açıklamış ve gelecekte savaşların artık ülkeler arasında değil kültürler arasında olacağını iddia etmiştir. Makdisi, kitabında Huntington'un bu görüşüne karşı çıkar ve Amerikalılar ile Arapların misyonerlik faaliyetleri nedeniyle bir araya geldiklerini ve bu kültürel karşılaşmanın her iki ülkeye de kazanç sağladığına dikkat çeker.

Diğer taraftan, Amerikan Board'un Osmanlı toprakları başta olmak üzere dünyanın değişik coğrafyalarında yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerde sağladığı başarıyı kuramsal açıdan

¹⁰ Burada belirtilen yazarların misyonerlik konusundaki görüşlerinin bir kısmı, *American Missionaries and The Middle East-Foundational Encounters* adlı kitapta (2011) toplu halde bulunabilir. Bu kitap, ABD Orta Doğu Çalışmaları Derneğinin (MESA) misyonerlik hakkında düzenlediği panellerde sunulan tebliğlerden oluşmaktadır.

Mübeccel Belik Kıray'ın tampon mekanizmalar kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür. Yapısal-ışlevselci sosyoloji yaklaşımının Türkiye'deki önemli temsilcilerinden biri olan Mübeccel Kıray, çalışmalarında genellikle geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş aşamasında beliren toplumsal problemlerle ilgilenmiştir. Bu problemleri ampirik bir yaklaşımla ele alır ve tampon mekanizmalar ve saçaklanma kuramı ile tanınır (Kaçmazoğlu, 2017, s.386). Tampon mekanizmalar, Kıray'ın toplumsal dönüşümü; saçaklanma ise mekânsal dönüşümü açıklamak için kullandığı kavramlardır. Mübeccel Kıray (2006, s. 95-96), sosyal yapının belli bir hız ve tempoda değiştiğini ancak yapının parçalarındaki değişimin hız ve temposu farklı olduğunda yapıdaki krizi ve çözülme önleyen tampon mekanizmaların ortaya çıkarak bunlarla toplumda yeniden görece bir dengeye ulaşıldığını belirtir. Kıray'ın tampon mekanizmalar kavramı toplumsal değişimde bir ara formu ifade eder: *"Toplum kendi yapısı gereği, hem değişiyor, değişirken de daha az değişen yönlerini tamamlayıcı ilişkileri de oluşturarak başka yönleriyle birleşiyor ve kendisini yeniden düzenliyor. Bu yeni düzenleme ne eskisidir ne de dışardan empoze edilmiş bir şey, bu bir ara formdur"* (Kıray, 2006, s. 318).

Bu görüşüyle Kıray, toplumsal değişimi kesin çizgiler ya da formlarla açıklayan Comte, Spencer, Marx ve Weber gibi toplumbilimcilerden ayrılır: *"İster Marksist analiz yapın ister Weberian analiz yapın. İkisi de ara formları vermezler. Günden geceye değişme nasıl yer alıyor hiç açıklamazlar. Benim derdim bu ara yeri bulmaktır"* (Kıray, 2002, s. 206).

Aşağıda belirtilen etmenler, Osmanlı eğitim sisteminin çağın modern eğitim anlayışına ayak uyduramamasına ve bu sistemin etkin bir biçimde çalışması için (dışarıdan ya da içeriden) bir ara forma ihtiyaç duymasına neden olmuştur:

1. *Eğitim dilinin zorluğu*: Osmanlıca; Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşan karmaşık bir dildi. Eğitimde Arapça, edebiyatta Farsça, halk arasında ise Türkçe kullanılıyor ve bu durum çeşitli zorluklara neden oluyordu. Macar kökenli bir Fransız subay olan ve 18.yy. da İstanbul'a gelerek Osmanlı ordusunun yenilenmesine katkıda bulunan Baron De Tott (1784, çev. 1978) *Türklere Dair Hatıralarında* Osmanlıca ve onun zorluklarından şu şekilde bahseder:

"Türklerin kendi lisanlarının fakirliğinden Arapça ve Farsça'dan dilbilgisi kuralları almaları, bunlardan beş ayrı alfabe yaratmaları ve yazarların arzularına göre harf çeşitleri kullanmalarındadır. Bir ömür boyunca ancak iyi okumasını öğrendikten sonra kişi kendisine faydalı eserleri ne zaman araştırıp okuyacaktır? Özellikle bu uygunsuzluk yüzünden Türkler cehaletin pençesine düşmüşler ve soyut bilimlerde gerilemişlerdir. Harfleri güzel bir şekilde yazmak ve yazılanları çözmekle uğraştıklarından gururları şu çeşit zorluklara doğru meyletmiştir; çifte anlamlar, harflerin değişik şekilde yazılması eğitimlerini ve edebiyatlarını sınırlamış ve kötü bir heves zihni yormak için her türlü yolu denemiş, onlara haz vermiş, hayranlıklarını uyandırmıştır" (s. 15).

2. *Eğitimde halkın geneli yerine sadece yönetici elitlerin dikkate alınması*: Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin temelini sıbyan (mahalle) mektebi, medreseler ve Enderun (saray mektebi) oluşturmaktaydı. Bu okulların amacı devlete hizmet verecek olan yöneticileri (elitleri) ve ilmiye sınıfını yetiştirmekti, ancak bu haliyle Osmanlı eğitim sistemi Cihan'ın deyişiyle *"toplumun tamamını kucaklamamaktaydı"*. Böyle bir sistemde Müslüman veya gayrimüslim kadın ve kız çocukların eğitimi ya enformel aile içi eğitime ya da azınlıkların inisiyatiflerine bırakılmıştı (Cihan, 2007, s. 10).

3. *Ders içeriklerinin bilimsel olmaktan çok İslam inancı temelinde şekillendirilmesi*: Osmanlı eğitim sisteminin en önemli ve geleneksel eğitim kurumlarından biri olan medreselerin müfredatında öncelik pozitif bilimlerde değildi. Pozitif bilimlerin ağırlığı müfredat içinde oldukça sınırlıydı ve sayısı da oldukça azdı. Ayrıca, medreseler kolay kolay denetlenemeyen ve üzerlerine suç isnat

edilemeyen özerk eğitim kurumlarıydı. Medreseler bu haliyle Osmanlı eğitim sisteminde kendini yenilemeyen, bilgi üretemeyen ve sadece önceki bilgileri nakleden/tekrar eden kurumlar haline dönüşmüşlerdi (Cihan, 2007, s. 26-30).

Batı'daki değişmelere ve yeniliklere karşın Osmanlı eğitim sisteminin değişmeden aynı kalması nedeniyle Osmanlı'da eğitim sistemi işlevini ve etkinliğini kaybetmiş ve gerek Müslim gerekse gayrimüslim halk çağın gereklerine uygun, bilimsel ve modern eğitim veren kurumların arayışına girmişti. Böyle bir ortamda Amerikan Board'un geleneksel Osmanlı eğitim sistemindeki boşluğu doldurup halkın beklenti ve isteklerine uygun bir şekilde eğitim sunması misyoner okullarının kısa sürede halk tarafından kabul görmesine ve tutulmasına yol açmıştı. Bu şekliyle Amerikan Board okulları, Mübecessel Kıray'ın tampon mekanizmalar tezini doğrulayacak şekilde, Osmanlı eğitim sisteminde görülen boşluğu gideren düzenleyici bir ara form işlevi görmekteydi. Bununla birlikte, eğitim sisteminde bu ara formla sağlanan geçici dengenin içeriden değil de Amerikan misyonerleri tarafından dışarıdan kurulması beraberinde kültürel bir süreç olarak kültürlenme kavramını da akla getirmektedir. Bu kavram Güvenç tarafından "*Belli bir toplumun alt-kültürlerinden ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süreci sonunda, asıl kültür ve alt-kültürlerde bulunmayan yepyeni bir birleşime varılması, ulaşılması*" (1979, s. 131) şeklinde tanımlanmakla birlikte bu etkileşim sürecinde güçlü kültürlerin zayıf kültürler karşısında daha avantajlı bir konumda olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim, Turhan bu durumla ilgili olarak yabancı bir uygarlığın başka bir uygarlık üzerinde sürekli ve şiddetli baskısı karşısında yerli kültürün önce kısmen daha sonra da tamamen çözüleceğini ve böylece kültürel değişimin başlayacağını belirtir (2010, s. 203). Okullar içinde buldukları kültürün idamesini ve yeniden üretilmesini sağlayan çok önemli eğitim kurumları oldukları için milli kültüre karşıt bir anlayışla kurulmaları ve faaliyet göstermeleri durumunda toplumsal bütünleşmeye ve kurulduğu ülkenin kültürel dokusuna da zamanla zarar vermeye başlayacaktır (Özmerdivenli, 1996, s. 8-9). Nitekim, Osmanlı topraklarında Müslüman, Rum ve Ermeni halk uzun yıllar bir arada barış içinde yaşamışken¹¹ misyonerlerin bölgeye gelip hâkim kültürden farklı bir anlayışla okullar açmaları toplumsal unsurlar arasındaki hoşgörü ve ahengi de bozmuştur. Misyonerlerin toplumsal ve kültürel yapıyı (istedikleri yönde) değiştirme amacıyla kullandıkları bir yöntem de kız çocuklarının eğitimi olmuştur. Bu kapsamda kız çocuklarının eğitimine daha çok önem vermişler ve açtıkları okullara öncelikli olarak Ermeni ve Rum azınlıkların kız çocuklarını almışlardır. Bu misyonerler tarafından özellikle düşünülmüş, kasıtlı bir uygulamadır. Çünkü Amerikan Protestan misyoner eğitim anlayışının özünde kadının, kocasının yardımcısı ve evin reisi olduğu inancı vardır. Kadınları eğiterek onların toplumsal konumunu değiştirmek ve güçlendirmek aynı zamanda toplumun da (arzu edilen yönde) değişmesi demektir (Okkenhaug, 2015, s. 596).

Konunun sosyolojik bağlamı dikkate alındığında eğitimin, üstlendiği rol ve yerine getirdiği işlevlerle asla hafife alınmaması gereken çok önemli bir toplumsal kurum olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimin temel işlevi, toplumların bekasını sağlamak ve mevcut siyasal otoritenin ideolojisini hâkim kılmaktır (Erdoğan, 1996, s. 184). Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemini yenilemeyerek işlevsiz bırakması; gayrimüslimlerin eğitim almak için ya Avrupa'ya ya da Anadolu'da misyonerler tarafından açılan okullara gitmelerine, aldıkları nitelikli eğitim sayesinde yabancı dil öğrenmelerine ve kültür seviyelerini yükseltmelerine yol açmıştır. Bu durumun sosyolojik sonuçları ise azınlıkların Osmanlı Devleti'nin merkezi ve yerel yönetimlerde önemli mevkilere gelerek hak ve imtiyaz talep etmeleri ve kendi topluluklarına milliyetçilik fikri aşılama olmuştur (Uzun, 2000, s. 266). Bu bağlamda Osmanlı'yı

¹¹ Ermeni cemaatinin 19.yy. daki dini durumunu Kayseri özelinde inceleyen Adıbelli (2007, s. 18-19), Ermeni ve Türklerin şehirde uyum içinde yaşadıklarını, Ermenilerin de Türkçe konuştuğunu ve Türkçe isimleri olduğunu, Ermeni kadınların dışarı çıktıklarında Türk kadınlar gibi üzerlerini örttüklerini, Türkler gibi mahremiyete ve babaya saygı duyduklarını Batılı seyyahların ifadelerinden aktarır.

devletin geleceği konusunda en çok endişelendiren gelişmelerden biri de Batılı misyonerlerin eğitim faaliyetleri ve Osmanlı topraklarında açmış olduğu modern okullar olmuştur (Fortna, 2002, s. 50; Deringil, 2014, s. 127). Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti geleneksel eğitim sistemindeki eksiklikleri ve bunun yol açtığı sonuçları kısa sürede fark etmiş ve başta İstanbul olmak üzere çok sayıda kentte modern ve yeni eğitim kurumları açmaya başlamıştır. Bu kapsamda açılan okullardan biri de 1893 yılında kurulan Kayseri Mekteb-i İdadisidir (Kayseri Lisesi). Bu okulun Kayseri ve çevresinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim halkın nitelikli eğitime duyduğu ihtiyacı gidermek ve bölgedeki Amerikan okullarına olan talebi kırmak amacıyla kurulduğu belirtilebilir. Nitekim, Kayseri Lisesinin 1893 yılından günümüze kadar eğitim faaliyetine devam etmesi, kademeli eğitimin (ilkokul, ortaokul ve lise) bir parçası olması, civardaki il, ilçe ve köylerdeki halkın bu okula kayıt olmak için ilgi göstermesi ve bu okulun mezunları arasından Türk siyasetine yön vermiş çok sayıda devlet ve siyaset adamının çıkması Kayseri’de bu tür bir modern eğitim kurumuna duyulan ihtiyacı açık bir biçimde göstermektedir (Göver, 2022, s. 241).

Konunun toplumsal yönü değerlendirildiğinde Amerikalıların yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini açıklayabilecek diğer bir kavram da küreselleşme kavramıdır. Küreselleşme günümüzde her ne kadar postmodernite ve geç kapitalizmle ilişkilendirilmiş olsa da etimolojik açıdan değerlendirildiğinde (globalization: global/küresel hale gelme) bu terim aslında bir gücün kendini dünyaya yayması ve hâkim kılma çabasını anlatmaktadır. Küreselleşme gücün doğasında, özünde vardır ve bu anlamda ister siyasi ister dini isterse iktisadi ya da kültürel olsun her güç kendini dünyaya yaymak ve egemen kılmak ister. İçinde yaşadığımız modern zamanlarda bu süreç, başat bir kapital gücün dünya üzerinde egemen kılınması şeklinde işlemektedir. Antik zamanlarda ise bu süreç, başat bir dini ya da siyasi gücün dünyaya egemen kılınması şeklinde işlemiştir. Hristiyanlıkta Hz. İsa’nın havarilerine “*Gidin ve bütün ulusları öğrencilerim yapın, onları baba, oğul ve kutsal ruh’un adıyla vaftiz edin*”¹² (“US Conference of Catholic Bishops”, 2023), sözü ile Müslümanlıkta Hz. Muhammed’e hitaben “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış*”¹³ (“Diyanet İşleri Başkanlığı”, 2023) sözü bu iki dinin altında yatan dünyaya yayılma amacını (bugün kullanılan terimle küreselleşmeyi) ifade etmektedir. Bu dinler küreselleşmek istemeselerdi bugün Müslümanlık sadece Arap yarımadasıyla; Hristiyanlık ise sadece Orta Doğu’da ufak bir bölgeyle sınırlı kalırdı. Müslümanlığı ve Hristiyanlığı tarihi süreç içinde bu kadar büyük iki din haline getiren temel etmenler din savaşlarının yanı sıra Müslümanlıkta tebliğ; Hristiyanlıkta ise misyonerlik faaliyetidir.

Misyonerlik faaliyetleri Amerikalı Evanjelistler tarafından sadece dini bir güç olarak değil aynı zamanda toplumu islah eden, kötülükleri ortadan kaldıran ve böylece toplumları ilerleten sosyolojik bir güç olarak da görülmüştür. Bu güç Hristiyan olmayan ülkeleri ve toplumları etkisi altına alarak onlara daha yüksek idealler sağlayacak ve yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır (Dennis, 1897, s. 23). Misyonerliğin bu ön kabulünden Hristiyan olmayan toplumları içinde buldukları kötü sosyal ve ekonomik durumdan kurtaracak reçetenin sadece (Protestan) Hristiyanlıkta olduğu anlaşılmaktadır.

4. TALAS AMERİKAN KOLEJİNİN SOSYAL DOKUYA ETKİLERİ

Amerikan Board tarafından misyonerlik faaliyetleri kapsamında kurulan Talas Amerikan Kolejinin bölgenin sosyal dokusuna olan etkilerini çözümlmek için öncelikle bölge halkının etnik, sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini okulun faaliyet gösterdiği dönemi de dikkate alarak tahlil etmek gerekir.

¹² Matta İncili, 28.Bap, s. 19

¹³ Kur’an-ı Kerim, Nahl suresi 125.ayet

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti çok geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü için doğal olarak Bulgarlar, Arnavutlar, Sırlar, Gürcüler, Azeriler, Araplar, Kürtler, Çerkezler, Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar gibi çok sayıda birbirinden farklı etnik unsuru içinde barındırıyordu. Bu etnik grupların dini anlayışları da birbirinden farklı olduğu için Osmanlı topraklarında etnik çeşitliliğin yanı sıra dinsel anlamda da bir çeşitlilik (Hanefiler, Şiiiler, Katolikler, Ortodokslar, Protestanlar, Süryaniler, Yahudiler, Kıptiler) vardı. Osmanlı toplumundaki etnik yapı Kayseri özelinde değerlendirildiğinde ise 1800'lü yıllarda Kayseri'de Müslüman nüfusun yanı sıra önemli bir sayıda Ermeni ve Rum nüfusun da olduğu mevcut kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁴ 1878 yılı itibari ile Kayseri kent merkezinde toplam 61.808 kişi yaşıyordu. Bu nüfusun 38.895'i Müslüman, 12.957'si Ermeni ve 9.543'ü de Rumlardan oluşmaktaydı. Bu bilgilere bakılarak Kayseri'de yaşayan halkın %63'ünün Müslüman, %37'sinin ise gayrimüslim (Rumlar ve Ermeniler) olduğu belirtilebilir. Talas kasabasında yaşayan halkın sayısı için net bir rakama rastlanmamakla birlikte, 1 mahallede Müslümanların, 22 mahallede Müslüman, Rum ve Ermenilerin, 9 mahallede ise Rum ve Ermenilerin birlikte yaşadıkları belirtilmektedir (Köse, 2018, s. 96-99). Bu bilgilere göre Talas'ta da Kayseri'dekine benzer ya da yakın bir oranda azınlık nüfus yaşamaktaydı.

Bölgede yaşayan halkın sosyoekonomik profili araştırıldığında ise ulaşılan bilgilerden hem Müslüman hem de gayrimüslim halkın (azınlıkların) refah düzeylerinin genellikle düşük olduğu anlaşılmaktadır. Kartal (2017, s. 459-463), 1848/1849 yılına ait cizye defterleri üzerinden yaptığı incelemelerde Talas ve civarında yaşayan Rum ve Ermeni halkı için aşağıdaki bulgulara ulaşmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Talas'ta yaşayan Rum ve Ermeni halkın sosyoekonomik durumları (1848/1849)

	Ala (Durumu iyi olanlar)	Evsad (Durumu orta olanlar)	Edna (Durumu kötü olanlar)	Toplam
Rumlar	25	154	243	422
Ermeniler	18	93	142	253
Toplam	43	247	385	675

Kaynak: Kartal, 2017, s. 459 ve 463'da yer alan tablolardaki verilerden derlenmiştir.

Tablo 3'e göre Talas'ta yaşayan Rum ve Ermenilerin sosyoekonomik durumlarının aşağı yukarı benzer özelliklerde olduğu belirtilebilir. Buna göre durumu kötü olanların sayısı ve oranı durumu iyi ya da orta olanların sayısı ve oranından daha fazladır. Azınlıkların sergilediği bu tabloya benzer bir durum Çelebi'nin çalışmasında da görülmektedir. Hristiyanların 19.yy. da Osmanlı'da yerel yönetimlere katılımlarını inceleyen Çelebi (2017, s. 4) çalışmasında (Kayseri'yi de içine alan) Kapadokya bölgesinde yaşayan Rumların ekonomik durumunun İzmir'de yaşayan Rumların ekonomik durumuyla kıyaslandığında daha kötü olduğunu belirtir. İngiltere'nin Anadolu Konsolos yardımcısı Teğmen Ferdinand Bennet'in Kayseri sancağının sosyal, ekonomik ve idari durumunu anlatan 1880 yılındaki raporunda ise Kayseri'de yaşayan azınlıklar için daha iyimser bir tablo resmedilmektedir. Bennet raporunda özetle; Kayseri'de Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusun birlikte yaşadığını; erkek Müslüman nüfusun 55.256, Ermeni nüfusun 19.062, Rum nüfusun ise 12.299 olduğunu; Müslümanların Hanefi, Hristiyanların ise Katolik, Protestan ve Ortodoks mezhebine bağlı olduğunu; genellikle Müslümanların toprakla Hristiyanların ise ticaretle uğraştığını, Hristiyanların şık ve yeni evlerde Müslümanların ise kerpiçten yapılmış eski harabe evlerde oturduklarını belirtir (Karpas, 1998, s. 884-885). Bununla

¹⁴ Kayseri'nin bu etnik çeşitliliğe sahip olmasında şüphesiz kentin tarihi/kültürel açılarından Anadolu'nun kadim bir yerleşim birimi olmasının ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasının da önemli bir rolü vardır.

birlikte Bennet'in raporunda Müslümanları küçümseyici, buna karşın gayrimüslimleri yüceltici tavrında hiç şüphesiz Batı'nın Müslümanlara karşı peşin hükümlü ve subjektif bakış açısının da önemli bir rolü vardır. Kaldı ki gayrimüslim halkın Müslüman halka göre ekonomik imtiyaz kazanmalarında (Anadolu'da Müslümanların toprak işleriyle, gayrimüslimlerin ise ticaretle uğraşmaları) başta Avrupa olmak üzere iç ve dış güçlerin açık bir desteği ve müdahalesi sonucudur (Karpas, 1998, s. 881-882). Dolayısıyla Talas'ta yaşayan azınlıkların sosyoekonomik durumları hakkında Batılı kaynaklardan ziyade Osmanlı'nın resmi kayıtlarını (cizye defterlerini) esas almak çok daha doğru ve gerçekçi bir yaklaşımdır. Nitekim, özellikle Ermeniler başta olmak üzere Kayseri'deki azınlıkların sosyoekonomik durumlarının ilerleyen yıllarda da iyi olmadığı Talas Amerikan Koleji misyonerleri tarafından Amerikan Board'a gönderilen Haziran 1933 tarihli istasyon raporundan da anlaşılmaktadır. Mr. Nilson ile Miss Pohl'un yazdığı raporda; kentteki 1.500 civarında Ermeni'nin durumlarının hiç de iyi olmadığını, misyonerlerin sahip olduğu sınırlı imkanlarla bunlardan bazılarının barınma imkânı verildiğini, sabah ve akşam karınlarının doyurulduğunu, hasta olanlara ise tıbbi tedavi imkânı sağlandığını belirtir (ABCFM Talas-Kayseri Station Report, 1933, s. 6). Bu rapor, kentteki azınlıkların sosyoekonomik durumları hakkında bilgiler vermenin yanı sıra misyonerlerin çevrelerindeki sosyal dokuya "dokunarak" onlara nasıl katkı ve destek sağladıklarını da göstermektedir.

Resim 4: Talas'ta yaşayan Türk, Ermeni ve Rumlar II. Meşrutiyetin 1. yıldönümü kutlamalarında (1909)
Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 63

Kayseri ve civarındaki halkın 19.yy. daki demografik profili ve sosyoekonomik durumu dikkate alındığında Amerikalı misyonerler bölgede yaptıkları faaliyetlerle her biri birbirine eklenmiş ve birbiri içine geçmiş çeşitli dini, siyasi ve kültürel kazanımlar hedeflemiştir. Bunların belli başlıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Müslümanların Hristiyanlaştırılması,
- Katoliklerin ve Ortodoks azınlığın Protestanlaştırılması,

- Azınlıkların eğitilerek ekonomik ayrıcalık kazanmalarının ve merkezi/yerel yönetimde söz sahibi olmalarının sağlanması¹⁵
- Azınlıklarda etnik bilinç ve aidiyet duygusu oluşturulması,
- Kız çocuklarını eğitmek suretiyle aile ve toplum içindeki söz sahibi olmalarının sağlanması,
- Amerika'ya ve Amerikan yaşamına ait kültürel değerlerin bölge halkına tanıtılması,
- İngilizcenin öğretilerek Osmanlı genelinde yaygın bir dil haline getirilmesidir.

Yukarıda belirtilen amaçların, özellikle Hristiyan öğretilerinin Hristiyan olmayan bir ülkede yayılmaya çalışılması misyonerlerin faaliyet gösterdiği bölgelerde bireysel, sosyal, geleneksel, kültürel, entelektüel ve ahlaki bazı zorluklarla mücadele etmelerini gerektirecektir.¹⁶ Bu nedenle elde edilen kazanımlar zaman alacak ve gözle görülemeyecek ölçüde yavaş olacaktır.¹⁷ Bu da ince bir taktik, zekâ, sabır ve anlayış gerektirmektedir (Dennis, 1897, s. 24-25). Ancak, misyonerler faaliyet gösterdikleri bölgelerde Müslümanları Hristiyanlaştırma konusunda umdukları başarıyı elde edememişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti azınlıklara her türlü dinsel özgürlüğü tanıırken, aynı özgürlüğü Müslümanlara tanımamış ve din değiştiren Müslümanları ağır biçimde cezalandırmıştır. Protestanlığı yayma noktasında ise Rumların arkasında siyasi ve dini bir gücün olması (Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi) nedeniyle sadece Ermeniler üzerinde başarılı olabilmişlerdir (Akgün, 1989, s. 4). Bununla birlikte Kayseri'deki Ermenileri Osmanlı'ya karşı ayaklandırmaları konusunda misyonerlerin aynı başarıyı gösterdiklerini söylemek mümkün değildir. Çünkü Merzifon'daki misyonerlerin örgütlediği ve kışkırttığı Ermeni Komiteler Kayseri ve ilçelerinin de yer aldığı geniş bir bölgede isyan çıkarmışlardır (Hülagü, 2001, s. 76-78). Ancak, bu isyana Kayseri'deki Ermenilerden beklenen katılım olmamış ve bu bölgedeki Ermeniler 1915 yılında tehciye tabi tutulmamışlardır (Adıbelli, 2007, s. 22-23).

Misyonerlerin yola çıkış gayesi olan *Tanrı'nın krallığını dünyaya yayma* düşüncesinin temel enstrüman dini faaliyetler olmakla birlikte, misyonerler dini faaliyetlerin yanı sıra eğitim, edebiyat, diplomasi, sömürgeleştirme, ticaret, keşifler, tıp, hatta savaşlar gibi bazı ikincil enstrümanlar da kullanmışlardır (Dennis, 1897, s. 30). Bunların içinde eğitimin özel bir yeri ve önemi vardır. Bu nedenle Amerikan Board, Osmanlı Devleti dahil faaliyet gösterdiği tüm bölgelerde çok sayıda okul açmaya gayret göstermiştir. Kuruluşun 50.Yılı kitabında; Protestan Hristiyanlığın sadece Pazar ayınlarında dua okumaktan ibaret olmadığı, iyi bir Protestan Hristiyan'ın aynı zamanda İncil'i insanlara vererek okumalarını sağlamaları, ancak bunun için de insanların öncelikle okur-yazar olmaları gerektiği ve bu nedenle misyonerlik faaliyetlerinde okullar açmanın ne derece önemli olduğu belirtilir (The first fifty years of the ABCFM, 1861, s. 243-244). Osmanlı Devleti'nde merkeze uzak bölgelerde yaşayan Müslümanlar ve azınlıklar hem yoksulluk içinde hem de eğitim ve sağlık hizmetlerinden mahrum durumdaydı (Akgün, 1989, s. 5). Amerikan Board'un taşrada açtığı okullarda eğitim faaliyetleri sayesinde misyonerler ile bölge halkı arasında bağ kuruluyor, halka İngilizce öğretiliyor ve halkın kullandığı dil öğreniliyor, eğitim faaliyetleri arasına serpiştirilen dini ritüeller, dualar ve Hristiyanlığı tanıtan/anlatan ifadelerle Hristiyanlık ve Amerikan kültürü tanıtılıyordu. Talas Amerikan Kolejinin eğitim faaliyetlerini konu alan çalışmasında Özmerdivenli (1996, s. 8); okulda Amerikan hayatını anlatan kitapların okutulduğunu, Amerikan folk müziğinin öğretildiğini, yemek saatlerinde çan çalındığını ve bu haliyle okulda adeta bir Amerikan hayatının hâkim olduğunu belirtir. Amerikan Koleji

¹⁵ Azınlıkların Kayseri'de yerel yönetime katılmalarında kişisel becerilerinin yanı sıra onların sosyal ve politik durumlarını güçlendiren bölgedeki misyonerlerin çalışmasının da önemli bir rolü olmuştur (Çelebi, 2017, s. 7).

¹⁶ Gerçekten de misyonerler Kayseri'ye geldiklerinde ve misyonerlik faaliyetine başladıklarında Müslüman, Rum ve Ermeni halk tarafından dışlanmışlar, ibadethane yapımında ve yerel yönetime katılmada zorluklar yaşamışlardır (Çelebi, 2017, s. 18; Çelebi, 2019, s. 88).

¹⁷ Misyonerlerin bu yaklaşımı meşhur kurbağa metaforunu akla getirmektedir: kurbağayı doğrudan sıcak bir suya atarsanız buna tepki göstererek kendini dışarı atar, ancak soğuk suya koyar ve suyu yavaş yavaş ısıtırsanız buna tepki göstermez ve haşlandığını anlamaz.

mezunlarından Uygur Kocabaşoğlu da (2013b, s. 109) okulla ilgili anılarını aktarırken, Özmerdivenli'nin ifadesini doğrular bir biçimde, müzik derslerine giren Amerikalı öğretmenlerin öğrencilere senfonik müzik, caz, Amerikan halk müziği ve başka halkların müziklerini dinlettiklerini ve öğrettiklerini belirtir. Buna göre Amerikan okullarında verilen eğitimi salt bir eğitim olarak değil, okul öğretmenlerinin yaşam tarzları, sahip oldukları inançlar ve değer yargılarının da eğitim sürecine eklenendiği kültürel bir faaliyet olduğu söylenebilir. Bir misyoner okulu olarak Talas Amerikan Kolejinde eğitim faaliyetleri her ne kadar öğrenciler üzerinden yürütölüyor olsa da öğrencilerin aileleri ve yerel halk da bu süreçten dolaylı olarak etkileniyordu. Başlangıçta sadece Ermeni ve Rum kız öğrencilerin öğrenim gördüğu bu okula¹⁸ zamanla Türkler de dahil olmak üzere çeşitli etnik ve dini gruplardan hem kız¹⁹ hem de erkek öğrenciler alınmış, dışarıdan gelen öğrencilere yatılı eğitim imkânı sunulmuş ve okuyamayacak durumda olan yetim öğrencilere ücretsiz eğitim imkânı tanınmıştır. Tüm bunlar bölge halkı arasında okulun cazibesini ve etki alanını daha da genişletmiştir (Demir, 2012, s. 1410-1411). Nitekim, Amerikan Board'un misyonerlik faaliyetlerini konu alan bir raporda yaklaşık 100.000 km²'lik bir alanı kapsayan ve üzerinde 1 milyondan fazla kişinin yaşadığı Kayseri istasyonunda az sayıda bir misyonerle sağlanan başarıda aralarında Talas Amerikan Kolejinin de yer aldığı eğitim faaliyetlerinin rolü ve öneminin büyük olduğu belirtilmektedir (Herrick, 1910, s. 6).

Kayseri Talas istasyonunda Amerikan Board sadece okul açarak eğitim hizmeti vermemiş, aynı bölgeye 1887 yılında hastane açarak sağlık hizmeti de sunmuştur.²⁰ Talas Amerikan Hastanesinde görevli Dr. Winkler'ın günlüklerinden misyonerlerin bu iki hizmeti birbirine ekledikleri ve bu şekilde çevre halkı üzerinde daha güçlü bir etki bıraktıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Dr. Winkler muayene için köylere giderken yanında Amerikan Kolejinden öğretmen Alex'i de götürmekte ve Alex köylülere (ücretsiz) kitap dağıtmaktadır.²¹ Dr. Winkler anılarında misyonerlik faaliyetleri için çok emek harcadıklarını, ancak halkın bunu takdirle karşıladığını belirtir (Tekin ve Baktır, 2016, s. 10-11). Bilindiği üzere yüz yüze iletişimde mesajı sunan kaynağın karşı tarafın düşünce ve davranışını değiştirebilmesi diğer bir deyişle onu ikna edebilmesi için kaynağın güvenilirliği, görünüşü ve sempatikliği gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır (Işık, 1999, s. 73). Bu bağlamda Amerikalı misyoner Winkler'ın tıp doktoru olması, konusunda uzman biri olarak hastalara yıllarca sağlık hizmeti vermiş olması, bu hizmet için köylülerin ayağına kadar gitmesi, Hristiyan olmasına rağmen ayırım gözetmeden Müslüman hastalara da hizmet vermesi, düzgün ve temiz giyimi ve yaptığı iş için (gerekirse) karşı taraftan ücret talep etmemesi Winkler'ı halkın gözünde samimi, güvenilir ve saygın kılmaktadır.

Türkiye'de özellikle eğitim alanında yürütölen misyonerlik faaliyetlerinde Cumhuriyet dönemini önemli bir milat olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Osmanlılar zamanında tüm engellemelere rağmen alenen yapılan misyonerlik faaliyetleri 1923'den sonra çıkarılan kanun ve uygulamalarla kontrol altına alınmış ve bu okulların artık sadece eğitim amaçlı faaliyet gösterebilecekleri karara bağlanmıştırdır (Kılıç, 2005, s. 259). Nitekim, Talas Amerikan Kolejinin Cumhuriyet dönemiyle birlikte geçirdiği değişimi ve okulun bölge halkına olan katkısını 1949-1967 yılları arasında okulda Türkçe öğretmenliği ve idarecilik yapan Mustafa Dölgeroğlu (Pişkin) şu sözlerle ifade eder:

¹⁸ Okulun öğrenci profili Cumhuriyet sonrası dönemde büyük ölçüde değişmiş ve okul Ermeni/Rum öğrenciler yerine ağırlıklı olarak Türk öğrencilere hitap eder hale gelmiştir (Kocabaşoğlu, 2013b, s.106).

¹⁹ Osmanlı toplumunda kız çocuklarının eğitim almaları erkek çocuklarındaki kadar kolay değildi. Böyle bir ortamda ve Talas gibi küçük bir Anadolu kasabasında kız öğrencilere de eğitim imkânı sunulması Amerikan Kolejini daha da çekici kılmıştır.

²⁰ Amerikan Board, eğitim ve sağlık alanında verilen hizmetleri misyonerlik faaliyetlerinin tamamlayıcı bir parçası olarak görmektedir (The Turkish Quest, 1936, s. 4).

²¹ Dr Winkler'ın köylere giderken yanına Amerikan kolejinden öğretmen Alex'i de alması sadece bu iki misyonere özel bir uygulama değildir. Benzer bir şekilde Talas Amerikan Hastanesinden Dr. Nute da köylere giderken Talas Amerikan Koleji müdürü Mr. Nilson'u da yanına almıştır (The Turkish Quest, 1936, s. 26).

Talas Amerikan Okulu Amerikalı misyonerlerin gizli amaçları ve azınlık çocuklarını okutmak için kurulmuş olmasına rağmen, bilhassa Cumhuriyet döneminden sonra kontrol altına alınarak başta Talas halkı olmak üzere milletimize faydalı olmuş bir eğitim kurumudur. Bu okulda okuyup da şu anda ülke yönetiminde ve ilim dünyasında görev yapan pek çok vatan evladı bulunmaktadır. Ayrıca bu okul Talas için önemli bir yer tutmuştur, ismi dünyaca tanınmış, Talas halkı bu okuldan maddi, manevi istifade etmiş, insanları burada çalışmış, okula, bahçesinde yetiştirdiği ürünleri, başta süt olmak üzere çeşitli yiyecekleri satmış, birçoğu bu okulda okuma veya sanat öğrenme fırsatı bularak sanatkâr olmuş, rahatlıkla iş bulabilmiş, bir kısmı da daha da üst mevkilere yükselerek devlet idarelerinde ve çeşitli eğitim kurumlarında görev almışlardır (Kayseri Talas Amerikan Okulları ve Hastanesi, 2006).

Amerikalı Protestanların misyonerlik faaliyetleri kapsamında Talas'ta kurdukları bu okul sayesinde iki farklı kültüre mensup olan bireyler aynı ortamda buluşmuşlar ve birbirlerinden çok şey öğrenmişlerdir.

SONUÇ

Tüm dünyaya Hristiyanlığı yaymak amacıyla 1810 yılında kurulan Amerikan Board'un kurulduktan sonraki ilk faaliyet sahası Osmanlı toprakları ve Anadolu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin etnik ve dini açıdan heterojen bir yapıya sahip olması misyonerlik faaliyetleri için Amerikan Board'a çok uygun bir ortam sağlamıştır. Amerikalı misyonerler Türkiye'de salt din, eğitim, sağlık ya da barınma hizmeti vermemiş, tüm bunları deyim yerindeyse bir paket halinde sunmuş ve çarpan etkisiyle daha çok kazanım elde etmeye çalışmışlardır. Amerikan Board'un Anadolu'da bu şekilde faaliyet gösterdiği bölgelerden biri de 1854 yılında kurulan Kayseri istasyonudur. Bu istasyon zamanla Kayseri'ye bağlı bir yerleşim birimi olan Talas'a taşınarak misyonerler tarafından burada 1871-1967 yılları arasında hizmet verecek olan bir Amerikan Mektebi açılmıştır. Başlangıçta kız mektebi olarak kurulan ve sadece Ermeni ve Rum öğrencilere hizmet veren Amerikan Koleji zamanla eğitim faaliyetlerinin kapsamını genişleterek Türk ve erkek öğrencilere de hizmet vermeye başlamıştır. Ancak, okul bir misyoner okulu olduğu için öncelikli amaç eğitimin yanı sıra bölgedeki Müslümanları Hristiyanlaştırmak, Katolik ve Ortodoks azınlıkları ise Protestanlaştırmaktır. Bunun yanında, Talas Amerikan koleji dini faaliyetler dışında bölge halkına önemli kazanımlar ve katkılar da sağlamıştır. Bunların belli başlıları; bölgedeki Ermeni ve Rum azınlıkları eğiterek kentin yerel yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlamak, kız çocuklarının eğitimine önem vererek kadınları toplumda kendi ayakları üzerinde durabilecekleri bir konuma getirmek, bölge halkının genel eğitim düzeyini yükseltmek ve sosyoekonomik durumu iyi olmayanlara Board'un sınırlı imkanlarıyla destek sağlamak olarak belirtilebilir. Talas Amerikan Koleji Osmanlılar döneminde misyonerlik faaliyetleri konusunda kendine daha geniş ve serbest bir hareket alanı bulmuş, ancak Türkiye Cumhuriyeti döneminde çıkarılan kanunlardan sonra faaliyetlerini sadece eğitim ve kültürle sınırlamak zorunda kalmıştır.

Konuya daha üst bir çatı olan misyonerlik çatısı altından bakılırsa; misyonerlik faaliyetlerinin tek bir çerçeveden bakıldığında açıklanamayacak ölçüde karmaşık ve derin bir özelliğe sahip olduğu görülecektir. Literatürde misyonerlik konusu üzerine çok sayıda araştırma yapılmakla birlikte, bu araştırmalarda hâkim olan görüş, milliyetçi ve dini bir refleksle, misyonerlerin yerel halkı Hristiyanlaştırdığına dair tekdüze ya da tek taraflı bir görüştür. Halbuki, Selim Deringil, Eugene Rogan, Benjamin Fortna, Barbara-Reeves Elligton, Ussama Makdisi, Heather Sharkey, Marwa Elshakry, Beth Baron gibi özellikle Orta Doğu tarihi üzerine uzmanlaşmış araştırmacıların çalışmaları, ABCFM'nin gerek diğer misyoner kuruluşlar ile olan rekabeti gerekse sahada karşılaştığı güçlükler sonrası eğitim hizmeti verdikleri toplumları dönüştürürken aynı zamanda kendilerinin de dönüştüklerini göstermektedir. Bu bilgilere bakarak misyonerlerin eğitim faaliyetlerini salt bir Hristiyanlık

propagandasına indirgemek yerine gittikleri bölgelerde eğitimin modern ve çağa uygun hale gelmesine aracılık ettiklerini, eğitimi merkezlerde elitlere sunulan ayrıcalıklı bir faaliyet olmaktan çıkarıp geniş halk kitlelerine yaydıklarını, kız çocukları ve kadınların eğitime öncülük ettiklerini, eğitimi dinin boyunduruğundan kurtarıp bilimi temel alan bir anlayışla verilmesini sağladıklarını söylemek mümkündür. Amerikan Board misyonerleri bir yandan halkı eğitirken bir yandan da halkın gelenekleri, olaylara bakış açısı ve halktan aldıkları tepkilerle kendileri de adeta bir *hizmet içi eğitime* konu olmuş ve halkla olan temasları sonucu yeni öğrenimler, kazanımlar sağlamışlardır. Misyonerlerin dünyayı Evanjelik kılma çabasıyla başlayan bu sürecin zamanla milliyetçi ve feminist bir söyleme doğru evirildiği de söylemek mümkündür. Bununla birlikte, misyonerlerin özellikle Osmanlının güney eyaletleri olan Mısır ve Sudan'da yürüttükleri faaliyetler karşısında ilerleyen yıllarda ülkeyi iç savaşa kadar götürecektir. Tüm bu bilgilere bakarak misyonerlerin farklı coğrafyalarda mikro düzeyden makro düzeye toplumsal bir değişime öncülük ettikleri ve toplumsal hareketlere neden oldukları ifade etmek mümkündür. Misyonerlerin gittikleri coğrafyalarda özellikle eğitim faaliyetleri üzerine yoğunlaşmış olmalarını ise bu coğrafyalarda işlevsiz kalmış geleneksel eğitim sistemine, eğitimin çoğunlukla elitlere sunulan ayrıcalıklı bir hizmet olmasına ve kız çocukları ile kadınların eğitim hizmetinin dışında bırakılmalarına bağlamak mümkündür. Misyonerler gördükleri bu boşluğu, Mübcecel Kıray'ın toplumsal değişimde aracı kurumlar olarak gördüğü tampon mekanizmalar edasıyla dışarıdan kapatmıştır. Ancak, bu boşluğun içeriden değil de Batılı misyonerler tarafından dışarıdan kapatılması farklı kültürlerden gelen bireylerin karşılaştığı ve etkileştiği bir kültürleşme ve kültürlenme sürecini de kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir. 17-19.yy'larda misyonerlik hareketinin dünyanın farklı coğrafyalarını içine alacak kadar büyümesini ise son zamanlarda sık kullanılan bir kavram olan küreselleşme kavramı ile açıklamak mümkündür. Günümüzde sermaye ve kültür üzerinden işleyen bu süreç, yakın geçmişte Hristiyanlık açısından misyonerlik; daha uzak bir geçmişte ise Müslümanlık açısından tebliğ faaliyetleriyle işlemiştir.

Misyonerlik üzerine çok sayıda çalışma ve araştırma yapılmış olmakla birlikte, konuya farklı açılardan bakılan çalışmalarla misyonerliğin toplumsal boyutunun daha açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, R. (2007). XIX. Asırda Ermeni-Cemaatinde Görülen Dini Farklılaşma Süreci ve Kayseri'deki Yansımaları. M.M. Hülagü, S. Demirci, Ş. Batmaz ve G. Alan (Ed.), Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, 4. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Akgün, S. (1989). Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü. Türk Kültürü Araştırmaları, 37(1-2), 1-12.
- Alan, G. (2007). Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri. Journal of Islamic Research, 20(4), 464-475.
- American Board Almanac of Missions. American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, Online in Digital Library for International Research Archive, Item #11233, Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11233> (Accessed March 22, 2023) (Orijinal çalışma 1898 yılında yayımlanmıştır).
- Near East Mission in Turkey Talas-Kayseri Station Annual Report. Erişim adresi: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44774>, Erişim tarihi: 08.08.2023.
- Badeau, J.S. (1954). The Role of the Missionary in the Middle East. London: Morrison and Gimb Ltd.
- Baron De Tott, F. (1978). Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar (Türkler 18.yy'da) (Çev. M. R. Uzmen). Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi No 89. İstanbul: Kervan Kitapçılık. (Orijinal çalışma 1784'de yayınlanmıştır).
- Bedir, Ş.F. (2013). Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık. Birey ve Toplum Dergisi, 3(6), 73-97.
- Charter and By-Laws of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, Online in Digital Library for International Research Archive, Item #11166, Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11166> (Accessed March 22, 2023) (Orijinal çalışma 1922'de yayımlanmıştır).
- Cihan, A. (2007). Osmanlı'da Eğitim. İstanbul: 3F Yayıncılık.
- Çelebi, Ç.L. (2017). Kayseri Hıristiyanlarının 19. Yüzyılda Sancak Yönetimine Katılmaları Üzerine. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 16(31), 1-32.
- Çelebi, Ç.L. (2019). Lyman Barlett'in Kayseri İstasyonu Raporu, 1877-1878. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 36, 83-127.
- Coşgun-Kandal, S. (2017). Kuruluşu, Öğrencileri, Etkisi: Amerikalı Seyyah Diplomat ve Misyonerlerin Anılarıyla Robert Kolej. Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 1, 91-105.
- Ctstatelibrary.org. (2023). John Treadwell Governor of Conneticut, 1809-1811. Erişim adresi: <https://ctstatelibrary.org/wp-content/uploads/2015/05/John-Treadwell.pdf> Erişim Tarihi: 06.08.2023.
- Çalışkan, T. (2021). Cumhuriyet Döneminde Azınlık ve Yabancı Okulları (1923-1980) (Doktora Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Çelikkaya, H. (1991). Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünüşü. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3, 73-85.

- Dennis, J.S. (1897). *Christian Missions and Social Progress: A Sociological Study of Foreign Missions*, Vol 1. USA: Fleming H Rewell Company.
- Demir, C. (2012). Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri. *Turkish Studies*, 7(4), 1405-1420.
- Demir, C. (2014). Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Koleji (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Deringil, S. (2014). İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) (Çev. G.Ç. Güven). İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2023). Kuran'ı Kerim, Nahl Suresi 125. Ayet Tefsiri. Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/2026/125-ayet-tefsiri>. Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Doğan, M.A. (2013). ABCFM and "Nominal Christians": Elias Riggs (1810-1901) And American Missionary Activities in The Ottoman Empire (Doktora Tezi). University of Utah, ABD. Erişim adresi: <https://collections.lib.utah.edu/details?id=196003>.
- Doğan, M. A ve Sharkey, H. (2011). *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*. Utah, ABD: University of Utah Press.
- Elshakry, Marwa (2020). When Science Became Western: Historiographical Reflections. *The History of Science Society*, 101(1), 98-109.
- Ensari, O. (2017). Amerikan Koleji Önce Milli Takımlar Kamp Merkezi Sonra VİP Gençlik Merkezi Oldu. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/kayseri/amerikan-koleji-once-milli-takimlar-kamp-merkez-40659435>.
- Erdoğan, T. (1996). Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1-4), 183-247.
- Evered, E. (2005). *The Politics of Late Ottoman Education: Accomodating Ethno-Religious Pluralism Amid Imperial Disintegration*, (Doktora Tezi). University of Arizona, ABD. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/277852776_The_Politics_of_Late_Ottoman_Education_Accomodating_Ethno-Religious_Pluralism_Amid_Imperial_Disintegration
- Fortna, B.C. (2002). *Imperial Classroom: Islam, The State, and Education in the Late Ottoman Period*. London: Oxford University Press.
- Göver, İ. H. (2022). Osmanlı'dan Günümüze Kayseri Lisesi: Tarihi Yönü ve Eğitime Katkıları. M. Baş (Ed.), *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler alanında araştırmalar VIII*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Gündüz, Ş. (2020). Misyonerlik, TDV İslam Ansiklopedisi 30.Cilt. Ankara: TDV İSAM Yayınları.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Handbook for Missions and Missioners of The American Board of Commissioners for Foreign Missions* (1901). Boston: Beacon Press.
- Herrick, G.F. (Ed.), *Survey of the work of the American Board in Turkey*, American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, Online in Digital Library for International Research Archive, Item #11170. Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11170> (accessed March 22, 2023) (Orijinal çalışma 1910'da yayımlanmıştır).

- Huntington, S. (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (Çev. M. Turhan ve C. Soydemir). İstanbul: Okuyan Kitabevi.
- Hülagü, M. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 57-99.
- Işık, M. (1999). Kişiler arası İletişimde Kaynak Olgusu ve Kaynağın Özellikleri. *Selçuk İletişim*, 1(1), 70-77.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2017-1). Mübeccel Belik Kıray'ın Sosyolojik Görüşleri Üzerine. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 55, 385-412.
- Karpat, K. (1998). 1880'de Kayseri Sancağı'nın Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumu: İngiltere'nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Lieutenant Ferdinand Bennet'in Raporu (Ekim 1880). *Belleken*, 62(235), 881-912.
- Kartal, K. (2017). 1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum ve Ermeni Nüfusun Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(9), 446-468.
- Kayseri Talas Amerikan Okulları ve Hastanesi (2006). Erişim adresi: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=21271&start=0>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2023.
- Keha, M. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(58), 73-96.
- Kılıç, S. (2005). Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 259-280.
- Kıray, M. B. (2002). *Hayatımda Hiç Arkama Bakmadım*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2006). *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme* (2. bs.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2013). Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis. *Kebikeç*, 36, 83-104.
- Kocabaşoğlu, U. (2013). Bir varmış, Bir yokmuş: Talas Amerikan Koleji. *Kebikeç*, 36, 105-120.
- Kozlu, H. (2019). Osmanlı Dönemi'nden Günümüze Talas Amerikan Koleji Eğitim ve Konaklama Binalarının Dönüşüm Süreci. *International Journal of Studies*, 11(5), 1627-1665.
- Köse, M. (2018). Kayseri Şehri (1830–1860) İdari, Demografik, Sosyal ve İktisadi Yapısı. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi No. 143. Kayseri: Orka Matbaacılık.
- Makdisi, U. (2008). *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*. Ithaca: Cornell University Press.
- Missions of the A.B.C.F.M. in Turkey, American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11281. Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11281> (Accessed April 5, 2023) (Orijinal çalışma 1904 yılında yayımlanmıştır).
- Nye, J.S. (1991). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Oğuz, N. (2010). Minority and Foreign Schools on The Ottoman Education System. *E-International Journal Of Educational Research*, 1(1), 42-57.
- Okkenhaug, I.M. (2015). Christian Missions in The Middle East and The Ottoman Balkans: Education, Reform, and Failed Conversions, 1819–1967. *International Journal of Middle East Studies*, 47 (2015), 593–604.

- Özmerdivenli, Y. (1996). Talas Amerikan Koleji (1889-1967). Kayseri Lisesi Dergisi, 3(6), 6-10.
- Sezer, A. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 16, 169-183.
- Soyubol, K. (2022). Fazla Dünyevi Temayüller: (İstanbul) Amerikan Kız Koleji, Misyoner-Süfrajeter ve Osmanlı-Türk Kadın Hareketi Üzerine Notlar. Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, 59, 225-260.
- Sharkey, H.J. (2006). Missionary Legacies: Muslim-Christian Encounters in Egypt and Sudan During The Colonial and Postcolonial Periods. Muslim-Christian Encounters in Africa , 57-88.
- Sharkey, H.J. (2021). American Missionaries in Egypt, Gender Relations, and the Professional and Social Formation of Women, 1854–1967. Social Sciences and Missions, 34, 62-91.
- Strong, W.E. (1910). The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. Boston: Pilgrim Press.
- Tekin, H.H. ve Baktır, H. (2016). Talas Amerikan Koleji Klinik Tarihinden Bir Kesit. H. Eşberk (Ed.). Kayseri: Tiydem Yayıncılık.
- The Turkish Quest: The Story of the American Board in Turkey (1936). American Board of Commissioners for Foreign Missions. Boston, USA.
- Turhan, M. (2010). Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından bir Tetkik (6.bs.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Tuzcu, A. (2007). Talas (1850-950) Zaman, Mekân ve İnsan Manzaraları. Kayseri: Talas Belediyesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2023). Misyoner. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 09.01.2023.
- United States Catholic of Bishops (2023), Matthew, Chapter 28. Erişim adresi: <https://bible.usccb.org/bible/matthew/28>. Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Uzun, T. (2000). Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 4, 257-275.
- Vassileva, E. (2016). Ottoman İstanbul from The Perspective of The Catholic Missionaries in The Post-Tridentine Period, End of 16th-17th centuries. F.M. Emecen, A. Akyıldız, E.S. Gürkan (Ed.), IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri içinde (s. 289-311). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları
- Yıldız, Ö. (2016). ABCFM (Amerikan Board) Arşivleri'nin Osmanlı Amerikan İlişkileri Bağlamında Değerlendirilmesi. Tarih Okulu Dergisi, 9(27), 519-541.